

капіталістичними країнами економічних засобів для ідеологічного впливу на населення області. 27 жовтня 1973 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 878.

4. Центральному Комітету Комуністичної партії України (від – П. С.) Міністерства охорони громадського порядку УРСР на № 62-443/4 від 25 грудня 1966 р. 31 грудня 1966 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6424.

Andrzej Małkiewicz
Dr. Hab., Profesor

WSPÓLPRACA ORGANIZACYJNA WŁADZ POLSKICH I UKRAIŃSKICH W OKRESIE WOJNY 1920 R. WE WSPOMNIENIACH GEN. JANA ROMERA

Problemy wojny o Ukrainę w 1920 r. zostały już wielostronnie zbadane¹. Warto jednak uzupełnić dotychczasowe wyniki o zagadnienie współpracy polsko-ukraińskiej na zapleczu frontu. Kilka ważnych uwag w tym zakresie zawarł we wspomnieniach generał Jan Romer (Ян Ромер, 1869-1934). Wywodził się on z armii austriackiej, był polskim patriotą i natychmiast po rozpadzie monarchii habsburskiej przeszedł do Wojska Polskiego. Na froncie ukraińskim służył od początku 1920 r. Józef Piłsudski wysoko cenił Romera, mimo tego, że na ogół nisko oceniał generałów pochodzących z armii austriackiej. Dwa lata później napisał w jego charakterystyce: „Człowiek o niezwyklej energii, bystrym umyśle, prawym charakterze i wysokim poczuciu honoru żołnierskiego. Wykształcony oficer o bardzo wielkiej śmiałości i odwadze. Wymaga bardzo dużo od siebie, lecz stawia zbyt wysokie wymagania od innych”².

Rozpoczynając 25 kwietnia 1920 r. ofensywę na Ukrainie Piłsudski nie przewidywał długiego pobytu Wojska Polskiego w tym kraju. Rozmawiając w Berdyczowie w końcu kwietnia 1920 r., z gen. Antonim Listowskim (Антоній Лістовський, 1865-1927), w tym okresie dowodzącym na froncie

¹ Najpoważniejszym, do dziś, opracowaniem jest książka Tadeusza Kutrzeby, *Wyprawa Kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937. Z nowszych polskich publikacji: Jan Jacek Bruski, *Petlurowcy. Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2004; Tomasz Grzegorzczak, *Wyprawa kijowska*, Toruń 2014; Sebastian Szajdak, *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005; Lech Wyszczelski, *Kampania ukraińska 1920 roku*, Warszawa 2009. Pomijam tu liczne publikacje ukraińskie i rosyjskie.

² Mieczysław Cieplewicz, *Generałowie polscy w opinii Józefa Piłsudskiego*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1966, nr 1, s. 326.

ukraińskim, potwierdził, że nie zamierza przekraczać granic sprzed 1772 r., a polska akcja ma dać Ukraińcom szansę samookreślenia, zbudowania własnego państwa. Jednocześnie był dość sceptyczny. Zastanawiał się: „Ale w tym sęk, czy ta Ukraina powstanie, czy ma dostatecznie sił i ludzi, żeby się stworzyć i zorganizować, bo przecież wiecznie tu siedzieć nie możemy”³.

8 maja wydano rozkaz Naczelnego Dowództwa zawierający zapowiedź: „Okupacja polska Ukrainy musi być rachowana nie na lata, ale na miesiące. Im prędzej zostaną stworzone regularne wojska ukraińskie, im wcześniej wyjdą one na front, by dalej ziemię Ukrainy spod jarzma bolszewickiego uwalniać, w tym dogodniejszym położeniu znajdzie się Państwo Polskie”⁴. Nie było tu jasno określonych terminów, ale prawdopodobnie Piłsudski szacował, że obecność polska nad Dnieprem konieczna będzie do jesieni, a wtedy można będzie udzielić pomocy demokratycznym siłom rosyjskim w walce o Moskwę⁵.

Na skrawkach Ukrainy, opanowanych przez Wojsko Polskie w 1919 r., początkowo działały doraźnie powoływane władze lokalne – gminne i miejskie, podporządkowane Zarządowi Cywilnemu Ziem Wschodnich⁶, z siedzibą w Wilnie, w którego obrębie działał Zarząd Powiatów Wołyńskich z tymczasową siedzibą w Kowlu, przekształcony 20 listopada w Okręg Wołyński z siedzibą w Łucku. 17 stycznia 1920 r. Piłsudski wyodrębnił Zarząd Cywilny Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego, nazywany także Komisariatem Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego, podlegający Naczelnemu Dowódcy Wojska Polskiego, czyli właśnie Piłsudskiemu⁷. Jego szefem, określanym jako naczelny komisarz, został pochodzący z Podola Antoni Minkiewicz (Антоній Мінкевич, 1881-1920), do 30 września 1919 r. minister aprowizacji⁸. Miał on za zadanie tworzyć na zapleczu sprzyjające warunki dla współpracy polsko-ukraińskiej, co jednak realizował niezbyt zręcznie.

1 marca Dowództwo Frontu Wołyńskiego skierowało do oficerów „komunikat polityczny”, wyjaśniający zasady polskiej polityki wobec Ukrainy. Podpisany był pod nim ppłk Marian Przewłocki (1888-1966), ale w

³ Andrzej Nowak, *Rozmowy z Józefem Piłsudskim. Z „Dziennika” gen. Antoniego Listowskiego (1919-1920)*, „Arcana” 1998, nr 5, s. 43.

⁴ *Rozkaz Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z 8 maja 1920 r.*, cyt. za: Tadeusz Kutrzeba, *Wyprawa Kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937, s. 57.

⁵ Włodzimierz Suleja, *Mundur na nim szary... Rzecz o Józefie Piłsudskim*, Warszawa 2018, s. 206.

⁶ Powołany dekretem Naczelnika Państwa z 8 lutego 1919 r. – Adam Janusz Mielcarek, *Węzłowe zagadnienia ustrojowe Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920), w świetle aktów normatywnych*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 14, 2011, s. 241-242.

⁷ Ibidem, s. 246-247.

⁸ Waclaw Jędrzejewicz, Janusz Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Kraków – Łomianki 2007, t. 2, s. 303.

piśmie przewodnim wyjaśniał, że pisał zgodnie ze wskazówkami Piłsudskiego, który właśnie odwiedził to dowództwo. Zatem, choć Naczelnik nie był formalnie jego autorem, można uznać, że „komunikat” wyrażał jego poglądy⁹. Stwierdzono w nim, że na zajętych terenach nie są dopuszczalne ukraińskie manifestacje narodowe, ale „do ludności należy się jednak odnosić bardzo przychylnie, starając się jej ułatwić rozwój gospodarczy i agitując za niepodległą Ukrainą i sojuszem polsko-ukraińskim zwróconym przeciwko zaborczej Rosji”¹⁰. Na początku kwietnia Piłsudski skierował na opanowane przez Wojsko Polskie tereny Ukrainy Walerego Sławka, jako swego osobistego delegata do spraw ukraińskich. Próbował on, powołując się na autorytet Naczelnika, łagodzić lokalne konflikty, unieważniał antyukraińskie decyzje miejscowych władz, ale z miernymi rezultatami.

21 kwietnia zawarto umowę polityczną między Polską i URL. Podpisali ją wiceminister spraw zagranicznych Jan Dąbski (Ян Дабський, 1880-1931) ze strony polskiej i minister spraw zagranicznych Andrij Liwycycki (Андрій Лівицький, 1879-1954) – z ukraińskiej. Ze względu na decydującą rolę dwóch przywódców przy jej negocjowaniu i zawarciu nazywano ją sojuszem Piłsudski-Petlura. Obaj stali wtedy na czele swych państw, pierwszy jako Naczelnik Państwa, drugi – Naczelnny Ataman. Umowa potwierdzała prawo Ukrainy do niepodległości, gwarantowała, że mniejszości narodowe w obu państwach będą miały identyczne prawa. Granica biec miała wzdłuż Zbrucza i dalej na północ do Prypeci, pozostawiając po stronie polskiej dużą część Wołynia¹¹. Oznaczało to rezygnację Ukrainy z Galicji Wschodniej, za co Petlura był na Ukrainie ostro krytykowany¹². Premier Isaak Mazepa (Ісаак Мазепа, 1884-1952) na znak protestu podał się do dymisji, jego następcą został Wiaczesław Prokopowycz (В'ячеслав Прокопович, 1881-1942).

24 kwietnia podpisano w Warszawie konwencję wojskową między Polską a Ukrainą, określającą szczegółowe zasady współdziałania. Przewidywała połączoną akcję przeciw Armii Czerwonej na Ukrainie prawobrzeżnej, którą kierować miała strona polska. Polacy mieli

⁹ Włodzimierz Suleja uważa go za „aktualną wykładnię polskiej polityki wobec Naddnieprzańskiej Ukrainy” – Włodzimierz Suleja, *Piłsudski a Petlura*, w: Zbigniew Karpius, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka (red.), *Polska i Ukraina – sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Toruń 1997, s. 121.

¹⁰ *Informacyjny komunikat polityczny Dowództwa Frontu Wołyńskiego o polityce Polski w stosunku do Ukrainy*, Równe, 1 marca 1920, w: Janusz Cisek (red.), *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów*, Londyn 1990, s. 160.

¹¹ *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej S. Petlury*, 21 kwietnia 1920, w: J. Cisek (red.), *op.cit.*, s. 163-164.

¹² Szeroko omówił ukraińskie reakcje na zawarcie tej umowy Orest Krasiewski, *Stosunki ukraińsko-polskie w latach 1917-1923*, tł. A. Chraniuk, Poznań – Gniezno 2010, s. 181-184.

wyekwipować trzy dywizje ukraińskie, a URL zobowiązywała się dostarczać Polakom niezbędne artykuły żywnościowe. Na zdobytych terenach władze ukraińskie powinny zorganizować własną administrację cywilną i wojskową¹³.

Na obszarze opanowanym przez wojska polsko-ukraińskie w kwietniu i maju 1920 r. zapanowała swoista dwuwładza. Ze strony polskiej powołano 5 maja Inspektorat Etapów na Ukrainie, którego dowódcą został wspomniany na wstępie gen. Jan Romer. Uważał on, jak sam wspomina, że „Wolna Ukraina jest dla nas pożyteczna, ale musi być ona wobec nas przyjazną. Niestety, wieki nagromadziły wiele nienawiści po obu stronach [...] Samym sentymentem nie pozyskamy ich przyjaźni, ale pokażmy pięści tym, którzy są względem nas nielojalni, pokażmy ilekroć potrzeba zęby, będą nas wówczas szanować, a jeżeli wtedy oddamy im usługi, będą nas i kochać”¹⁴. Jak widać, był on wojskowym, a nie politykiem, stąd odnosił się do relacji polsko-ukraińskich dość naiwnie. W każdym razie nie był nastawiony niechętnie wobec Ukraińców, mimo że w poprzednim roku uczestniczył w walkach we wschodniej Galicji.

W chwili nominowania Piłsudski napisał do Romera list, wyjaśniając, czego od niego oczekuje: „Zajęliśmy spory szmat kraju i trzeba go jako tako urządzić, wymaga to wyjątkowej energii, zważywszy osobliwie na sam charakter kraju i na to, że działać będziemy musieli nie sami, a z taką mgławicą, jak nowy rząd ukraiński. Jest to ze wszystkich prac, jakie mam przed sobą w tej chwili, najtrudniejsze, więc z tego niech Pan sędzi o ufności, jaką pokładam w energii Pana dla zapoczątkowania pracy i położenia podwalin nowych urządzeń. Będzie to związane z pomocą Ukraińców w formowaniu ich własnego wojska i użerania się zarówno z nimi co do pośpiechu i kaprysów, jak i z naszymi instytucjami, pracującymi nieraz opornie we wszystkich nowych sprawach. Powtarzam, jest to misja trudna i liczę w niej na Pańską energię, wytrzymałość nerwową i wydajność pracy”¹⁵.

Jednym z kluczowych zadań Inspektoratu było określenie zasad współpracy ekonomicznej z instytucjami ukraińskimi. Postanowiono powołać w tym celu przedstawicielstwo polskiej Rady Ministrów umiejscowione przy Inspektoracie. Wykluczono wolny handel, zaczęto natomiast organizować państwową centralę handlową, której organami miały być wielkie związki handlowe z polskiej strony, a partnerami podobne związki i spółdzielnie ze strony ukraińskiej.

¹³ *Konwencja wojskowa między Polską a Ukrainą, 24 kwietnia 1920*, w: J. Cisek (red.), *op.cit.*, s. 165-169.

¹⁴ Jan Romer, *Pamiętniki*, Lwów 1938, s. 200.

¹⁵ J. Romer, *op.cit.*, s. 352.

Inspektorat umieszczono w Winnicy, do której przeniósł się w tym czasie rząd ukraiński. Gen. Romer w pierwszym dniu urzędowania w tym mieście 28 maja odbył rozmowy z ministrami spraw wewnętrznych Mychajło Bilińskim (Михайло Білінський, 1882-1921) oraz wojny Wołodymyrem Salskim (Володимир Сальський, 1885-1940)¹⁶, a także z Petlurą. W jego opinii ataman był „człowiekiem około 45 lat, średniego wzrostu, śniadej cery, niebieskich oczu, o wyraźnie silnej woli [...] Zrobił na mnie w ogóle wrażenie korzystne i dał się poznać jako człowiek jasno myślący, energiczny”. Petlura „jasno i stanowczo określił swoje stanowisko we współpracy obu państw, koniecznej ze względu na położenie geograficzne i polityczne, i swoją wiarę w żywotność tego programu. Zaznaczył, że najpierw zdobywa zaufanie swego narodu dla swoich celów, dla swojej pracy, a zdobywszy je, obiecuje sobie porwać naród do pracy, odpowiadającej zaufaniu zdobytemu dla swoich idei”¹⁷. Romer zapewnił rozmówców, że „Polska potrzebuje silnej Ukrainy i chce jej szczerze pomóc”, ale „dla rozwinięcia armii do maksimum, potrzebuje z Ukrainy pomocy w żywności i koniach”¹⁸.

Uzgodniono ogólne zasady wzajemnych dostaw dla armii. Od razu jednak ujawniły się trudności wynikające z niepełnego zorganizowania władz ukraińskich: „Minister Biliński, bardzo uprzejmy i życzliwy dla nas, wskazywał, że jego administracja jeszcze nie jest dostatecznie rozwinięta, że niektóre działy jego kompetencji wykonuje jeszcze ministerstwo wojny”¹⁹.

Rozmawiał też z będącym w stanie dymisji, ale jeszcze urzędującym premierem URL Isaakiem Mazepą, o którym pisze: „odniosłem wrażenie, że go to dużo trudu kosztuje, aby stanąć na wspólnej z nami platformie; jednak, trochę przyparty, uznał słusność moich wywodów i obiecał poparcie co do koni dla armii polskiej”²⁰.

Oceniając postępowanie władz URL Romer stwierdzał, że za mało jest w nich działań praktycznych. „Za dużo tu filozofii, słowa, papieru, abstrakcji, za mało czynu, konkretności”. Rząd „jest głową bez członków, dowództwem bez dywizji”²¹.

31 maja rozpoczęły się pertraktacje naczelnika Szefostwa Kolejnictwa Polowego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego ppłka Jana Brzozowskiego (1883-1941) z przedstawicielami ukraińskiego ministerstwa kolei w sprawie zarządu kolejami ukraińskimi. Postulował ich

¹⁶ We wspomnieniach omyłkowo pisze o nim Solski.

¹⁷ J. Romer, *op.cit.*, s. 234.

¹⁸ J. Romer, *op.cit.*, s. 233.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ J. Romer, *op.cit.*, s. 234.

²¹ J. Romer, *op.cit.*, s. 235.

zmilitaryzowanie, umieszczenie dyrekcji w Żytomierzu, nie w Kijowie i utworzenie przy niej komisariatu pod kierownictwem generała polskiego, z odpowiednim udziałem funkcjonariuszy ukraińskich, z pozostawieniem bez zmian istniejącej służby kolejowej na niższych szczeblach. Strona ukraińska nie chciała się zgodzić, wątpiąc w kompetencje wojskowych w sprawach kolei. Petlura popierał realizację polskich propozycji, jednak niektórzy inni politycy ukraińscy byli przeciwni, nim spór rozstrzygnięto, stał się bezprzedmiotowy²².

W obliczu ofensywy Armii Czerwonej zaczęła się 10 czerwca ewakuacja władz ukraińskich z Winnicy, a polski Inspektorat przestał działać. Gen. Romer 13 czerwca wyjechał na front, 14 czerwca został dowódcą doraźnie sformowanego zgrupowania jednostek jazdy, które podjęły walkę z konnicą Budionnego dezorganizującą zaplecze polskich wojsk. 27 czerwca objął dowództwo 6 Armii, dowodził nią podczas odwrotu. Tymczasem w pewnym sensie jego następcą został gen. Aureli Serda-Teodorski (1860-ok.1943), jako szef Polskiej Misji Wojskowej przy rządzie ukraińskim do sierpnia 1920 r. Natomiast Romer 23 lipca objął z kolei dowództwo 1 armii, walczącej wtedy w okolicach Grodna – więcej sprawami ukraińskimi nie zajmował się. Komisariat Ziemi Wołyń i Frontu Podolskiego, który już latem przestał działać w obliczu zajęcia Wołyń przez Armię Czerwoną, formalnie został zlikwidowany rozkazem Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego z 4 września 1920 r.

*Деревінський Василь Федорович, доктор історичних наук, проф.,
професор кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ ПІД ЧАС ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Впродовж ХІХ століття в Галичині тривало протистояння українського і польського визвольних рухів. Подібно до того як українці вважали Галичину «українським П'ємонт», поляки розглядали її як територію, що має відіграти важливе значення для відновлення Польської держави. Відтак польська верхівка чинила перешкоди політичному та культурному інституюванню українців в краї. Одним з таких майданчиків протистояння були вибори до галицького сейму та віденського парламенту.

²² J. Romer, *op.cit.*, s. 236.